

СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Людмила Козак

вихователь-методист,

Хмельницький заклад дошкільної освіти № 45 «Ялинка»,

E-mail: ludockakozak@gmail.com

В останні роки, зважаючи на впровадження інклюзивного навчання, що передбачає залучення батьків, як активних учасників навчально-виховного процесу, в теорії та практиці педагогічної науки виникла необхідність активного вивчення сім'ї, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами. Саме з власної сім'ї дитина виносить у доросле життя перші уявлення про морально-людські цінності, норми поведінки, характер взаємовідносин між людьми. Психологічна зрілість батьків, їхні ідеали, досвід соціального спілкування найчастіше мають вирішальне значення в розвитку дитини [6, с. 10].

У Концепції сімейного і родинного виховання наголошується на тому, що «сучасна сім'я має стати головною ланкою у вихованні дитини, забезпечити їй належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального і духовного розвитку». І це закономірно, адже повноцінно розвивати дитину без активної участі й підтримки сім'ї неможливо. У педагогіці переважно предметом вивчення ставала система державної освіти, а особливості родинного виховання, тим паче дітей з особливими освітніми потребами, залишаються мало дослідженими. Тому сьогодні чималої актуальності набула проблема узагальнення й систематизації розрізнених відомостей про тенденції розвитку сімейного виховання. Формування особистості дитини, зокрема з аутистичними порушеннями, здійснюється як цілеспрямований, поетапний процес, що становить цілісну систему, сукупність динамічно пов'язаних компонентів (явищ, процесів, впливів, етапів), взаємодія яких породжує нову системну якість як корекційно-педагогічного виховання, так і виховання дитини в родині.

Педагоги ранньої психокорекційної допомоги разом із родинами продуктивно використовують сензитивні періоди становлення вищих психічних функцій дитини для ефективної їх корекції. При цьому на перший план висувається активна участь у процесі корекції батьків і членів родини. За своїми цілями й завданнями виховання дитини з особливими освітніми потребами збігається із загальними принципами педагогіки, але ці загальні завдання поєднуються зі спеціальними, що зумовлені характером психофізичного порушення. Основним завданням виховання такої дитини є компенсація дефекту розвитку та подолання його наслідків. Системний підхід до цієї проблематики дозволяє розглянути основні особливості проблем дитини зі спектром аутистичних порушень і складні життєві обставини, які впливають на кожного члена її родини; описати стадії адаптації сім'ї до життя з особливою дитиною, а також визначити способи співпраці сім'ї з педагогами, які допомагають організувати оптимальну допомогу дитині й родині загалом.

Поява дитини з особливими освітніми потребами для будь-якої сім'ї – вельми складний іспит, за якого сім'я потребує об'єктивної інформації, соціальних ресурсів, підтримки близьких і друзів, кваліфікованої допомоги спеціалістів. Народження в сім'ї дитини з будь-якою психічною або фізичною вадою завжди створює складну ситуацію в родині та різко змінює буття і поведінку сім'ї – цінності, прагнення й реакції батьків та близьких родичів. Змінюються психологічний стан та орієнтири дорослих і дітей, виконання родинною виховної та моральної функції, взаємодія з соціальними інституціями та навколишнім світом. Жодна сім'я не хоче мати дитину-інваліда.

Тому, коли народжується дитина з особливими освітніми потребами, у батьків виникає відчуття провини, сорому, безнадійності й жалю до себе, а також прагнення в будь-який спосіб позбутися нестерпних переживань. Якщо розпач важко подолати, батьки можуть

зовсім відмовитися від дитини або відмовитися сприймати її хворою, або думати, що це – не їхня дитина. Їх охоплюють глибокий сум, почуття спустошеності й самотності, туга за звичайною дитиною як за чимось назавжди втраченим.

Поки тривають переживання батьків, поки вони починають помалу звикати до того, що не змогли мати здорову дитину, яку вони так чекали, їхня аутична дитина перебуває поруч і вимагає до себе, певна річ, постійної уваги.

Залежно від типу внутрішньосімейних стосунків і стилю сімейного виховання родин, що мають дитину з особливими освітніми потребами (до яких належать й аутичні діти), вони поділяються на чотири групи: *перша група*: стиль виховання – *гіперопіка*, яка з часом може змінитися на гіперпротекцію (фобія втрати дитини): дитина є центром життєдіяльності сім'ї, тому комунікативні зв'язки з оточенням деформовані; батьки мають неадекватні уявлення про можливості дитини; у матері – гіпертрофоване почуття тривожності; систематичні подружні конфлікти, що можуть призвести до розлучення. Така сім'я чинить негативний вплив на формування особистості аутичної дитини, який може виявлятися в її егоцентризмі, постійній залежності від батьків, відсутності власної активності, заниженні самооцінки. *Друга група*: «холодні» стосунки з дитиною, *гіпопротекція*: зниження емоційних контактів, увага зосереджується на медичному аспекті проблеми, батьки ставлять завищені вимоги до медичного обслуговування, намагаються в такий спосіб компенсувати власний психологічний дискомфорт. Така сім'я сприяє формуванню в особистості дитини емоційної невірноваженості, високої тривожності, нервово-психічного напруження, породжує комплекс неповноцінності, беззахисність, невпевненість у собі.

Третя група: стиль співпраці – *конструктивні й відповідальні стосунки з дитиною*: батьки усвідомили проблему, вірять в успіх, знають усі сильні аспекти особистості дитини, розвивають її самостійність. Батьки цієї групи зазвичай мають високий освітній рівень, виявляють постійний інтерес до організації корекційно-педагогічного розвитку дитини, підтримують прояви її самостійності, налагоджують контакти із зовнішнім світом. У такій сім'ї в дитини з розладами аутичного спектру розвивається почуття захищеності, впевненості в собі, потреби в активному встановленні міжособистісних стосунків не лише з найближчим оточенням, а й з соціальною дійсністю.

Четверта група: *репресивний стиль* сімейного спілкування: авторитарна батьківська позиція; песимізм; обмеження прав дитини; постійні вимоги дотримання певних правил, а в разі відмови можливі й фізичні покарання. У такій сім'ї в дитини формується афективноагресивна поведінка, плаксивість, підвищена збудливість, дратівливість [7, с. 142].

У сім'ях зазвичай мають місце змішані стилі спілкування. Корекційна ж робота з різними типами сімей, в яких є дитина з розладами аутичного спектру, має багато загальних закономірностей. Водночас у роботі з кожною сім'єю є певна специфіка.

Батьки дитини, які зіткнулись у своєму житті з подібним випробуванням, мають багато труднощів. Деформація позитивного життєвого стереотипу, що зумовлена народженням дитини з розладами аутичного спектру, несе з собою порушення, які можуть виявитися на соціальному, соматичному і психологічному рівнях. Сім'ї дітей з особливими освітніми потребами зазнають значного стресу від непередбачуваності поведінки дитини та пов'язаних з цим проблем у соціальному та міжособистісному спілкуванні. Для сімей із дітьми з розладами аутичного спектру реальними є такі чинники підвищеного ризику як невизначеність діагнозу, тяжкість і довготривалість хвороби, труднощі в тому, щоб відповідати суспільним нормам. Дослідження показують, що численні поразки аутичних дітей вкрай тяжко впливають на сім'ю, особливо на матір, а також на братів і сестер. У таких сім'ях нерідко послаблюються подружні стосунки, і з дорослішанням дітей ці проблеми не зменшуються. Для забезпечення успішного розвитку і виховання дитини з розладами аутичного спектру потрібні психологічний комфорт у сім'ї та її скоординоване функціонування. Суттєве значення має те, як складаються взаємини і взаємодія принаймні в

чотирьох складових: між самим подружжям, між батьками й дітьми, між братами й сестрами, якщо в родині зростають двоє та більше дітей, та взаємини зі старшими членами родини – бабусями й дідусями. Коли батьки «прийняли» ситуацію, вони починають планувати життя з урахуванням того, що в сім'ї виховується дитина з розладами аутичного спектру. У дорослих зменшується відчуття жалю, скорботи, посилюється інтерес до навколишнього світу, подій. Але все ж таки вони продовжують жити в умовах стресу, і дорослішання дитини, певна річ, пов'язане з новими проблемами. Перед батьками дитини з аутистичними порушеннями одним із головних завдань стає допомога легше адаптуватися до своєї хвороби за умови неможливості видужання.

Дитина із розладами аутичного спектру – це незвичайна дитина, особлива, вона грається з предметами не так, як це прийнято у світі людей. Їй незрозуміло і нецікаво те, що роблять звичайні діти. Вона не вмє (не хоче) підлаштовуватися до звичайних норм. Батьки мають учити дитину бути такою, як усі. Дитині важко збагнути цю науку, і тому вона весь час повинна повторювати засвоєні вирази і схеми дій. Якщо вона не робитиме цього, то забуде, як це робити, – і все це тому, що їй це нецікаво. Щоб навчити дитину з розладами аутичного спектру, її потрібно весь час зацікавлювати. Батьки часто не можуть зрозуміти, що потрібно їхній дитині, і тому намагаються налаштувати її на свій лад. Дитина начебто піддається, але оскільки це не її світ, вона виглядає в ньому незграбно та безглуздо. Небажання, а часто й нездатність такої дитини виразити те, чого вона хоче, призводить до того, що батьки розглядають її як істоту, яка не має інших потреб, окрім вітальних, і починають управляти нею, виходячи зі своїх уявлень про те, що добре, а що погано для неї. Слід пам'ятати, що ініціаторами залучення дитини у свій світ є батьки, і якщо вони не хочуть зламати свою дитину, то саме вони мають вийти за межі своїх жорстких стереотипів і спробувати сприйняти, зрозуміти ті знаки, що їх дитина видає як сигнали контакту. Батьки, які виховують дитину з особливими освітніми потребами повинні навчитися входити у внутрішній світ своєї дитини, бачити і фіксувати найменші зміни в її діях і поведінці.

Найбільші проблеми випадають на долю матері, оскільки від самого народження дитини мати не отримує позитивних емоцій, безпосередньої радості спілкування. Дитина не посміхається до неї, не дивиться їй в очі, не любить сидіти на руках; іноді вона навіть не вирізняє її з-поміж інших людей, не віддає видимої переваги під час контакту з матір'ю. Зрозумілими тому є прояви в матері репресивності, дратівливості, емоційного й фізичного виснаження.

На повідомлення про дитину з розладами спектру аутизму батьки реагують по-різному. Батько сприймає повідомлення про хворобу дитини як інструментальну кризу. Він зазвичай реагує менш емоційно, ніж мати, частіше запитує про довгостроковість порушень, тобто батько більше стурбований соціальним статусом і майбутньою кар'єрою дитини. Батька більше засмучує, коли порушення дитини помітні зовні [3, с. 144].

Батько здебільшого уникає щоденного стресу, пов'язаного з вихованням дитини з розладами аутичного спектру, оскільки проводить багато часу на роботі, проте він також переймається почуттям провини, розчарування, хоч і не виявляє цього так явно, як мати. До того ж, батько стурбований тяжкістю стресу, якого зазнає його дружина. На нього покладаються особливі матеріальні тягарі стосовно забезпечення догляду за «важкою» дитиною, які стають дедалі гострішими, оскільки обіцяють бути довготривалими, фактично довічними. Реакція батька на дитину з може визначати реакцію інших членів родини, тобто є чіткий взаємозв'язок між рівнем прийняття дитини з боку батька і загальним ставленням до дитини в домі. Отже, реакція батька може бути визначальною для всієї родини. Поведінка батька може виявлятися або через залучення до виховання дитини, або й як цілковита відстороненість від цього. Від байдужості батька страждає не тільки розвиток дитини, а й загальний клімат у сім'ї. Якщо ж батько активно долучається до турбот про дитину, нагородою за це стають його власне задоволення та згуртування сім'ї. Подружжя від самого

початку повинно також усвідомлювати, що потреби є не лише в дитини, а й у них, і слід жити далі. Вони мають потребу в тому, щоби побути одне з одним наодинці; їм потрібні розваги, друзі, походи до кіно, театру; їм треба отримувати сексуальне задоволення і спілкуватися з іншими дітьми в сім'ї. Будь-яке обмеження нормального сімейного життя зашкодить як дитині з даним порушенням розвитку, так і її братам і сестрам, а також самим батькам.

Аутична дитина потребує дуже великої кількості часу, енергії та емоційних ресурсів. Попри все батьки не повинні вважати, що слід жертвувати геть усім на світі заради дитини з розладами аутичного спектру, і це має бути важким тягарем для надто турботливих рідних. Чоловік, позбавлений уваги дружини, може відчувати ненависть до дитини, на якій сконцентровано її увагу, – і навіть може залишити дім, аби знайти розраду на стороні. Брати й сестри можуть шукати вихід поза домом, в якому все підпорядковано задоволенню уявлюваних потреб дитини з розладами аутичного спектру [8, с. 64].

Батьки дітей з розладами аутичного спектру порушень нерідко звертаються по допомогу до фахівців лише після того, як відхилення в розвитку та поведінці дитини стають очевидними для всіх. Почувши встановлений діагноз, багато мам і тат відчуваються безсилими та беззбройними, оскільки не знають, чим можна зарадити своїй дитині. Тому, працюючи з батьками цієї категорії дітей, треба знайомити їх з особливостями розвитку такої категорії дітей взагалі та їхньої дитини зокрема. Зрозумівши, чим конкретним відрізняється їхня дитина від інших, побачивши її «сильні» та «слабкі» аспекти, батьки можуть спільно з психологом і педагогом визначати рівень вимог до неї, обирати основні напрямки й форми роботи з нею. Батьки повинні зрозуміти, як складно жити їхній дитині у цьому світі, навчитися терпляче спостерігати за нею, помічати, інтерпретувати вголос кожне її слово і кожен її жест. Це допоможе розширити внутрішній світ маленької людини і підштовхне її до необхідності виражати свої думки, почуття та емоції словами. До того ж, батьки повинні зрозуміти, що їхня дитина – вельми ранима. Будь-яке мимоволі сказане дорослими слово може стати причиною «емоційної бурі». Саме тому батьки мають бути дуже обережними й делікатними у спілкуванні з дитиною.

Зовні дитина з розладами аутичного спектру здебільшого навіть не реагує на оточення.

Поводиться так, ніби вона одна чи перебуває «біля» дітей чи дорослих, але не з ними. Така дитина не допускає у свій внутрішній світ нікого. Іноді тільки за випадковою фразою, миттєвим рухом чи звуком можна здогадатися про її переживання, бажання та страхи. Ізвичайно, вихователь, навіть найдобріший та найчуйніший, не завжди має можливість вести постійний цілеспрямований нагляд за дитиною. Саме тому, щоби краще зрозуміти дитину та надати їй посильну допомогу в адаптації до дошкільного навчального закладу, дитячого колективу, педагогові слід працювати у тісній взаємодії з батьками. Для зміцнення контактів педагогів із батьками з метою надання ефективнішої допомоги дитині бажано, щоб його близькі якомога частіше відвідували групу дошкільного навчального закладу, до якого ходить дитина. Оскільки для дитини типовим є страх зміни обстановки, відриву від близьких, бажано, щоб на початку адаптації, мама (або тато, бабуся, дідусь) були поряд із дитиною. Саме спільними зусиллями корекційні педагоги і батьки можуть розвинути уяву дітей з розладами аутичного спектру, навчити їх ефективним способам спілкування з однолітками, а значить, адаптувати дитину до умов навколишнього світу.

До групових форми роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами відносять: дні відкритих дверей; анкетування; батьківські збори; тематичні консультації; інформаційно-методичні виставки; відкриті заняття; спільний перегляд відеоматеріалів з певної проблеми тощо.

Однією з важливих форм успішної співпраці із сім'ями є їх вивчення. Відомі різні методи визначення ресурсів, проблем і пріоритетів батьків та інших членів сім'ї, а також

розроблення на базі цих відомостей цілей для всієї родини. На основі соціально-системного підходу до вирішення таких проблем слід використовувати *метод опитування (анкетування) та інтерв'ювання*. Опитувальник – це приклад методу, за яким потреби сім'ї визначаються не фахівцем, а самою сім'єю. На підставі такого анкетування складається список потреб батьків. Істинне розуміння сімейної ситуації можливе лише завдяки бесідам із членами сім'ї про їхні ресурси та проблеми, а також завдяки довготривалим спостереженням.

Індивідуальне консультування має велике значення для роботи з батьками, оскільки дає змогу реалізувати диференційований підхід. Індивідуальні консультації проводять за запрошенням спеціаліста або на прохання батьків раз на тиждень у певний день. Консультувати батьків можна з таких питань: повідомлення про результати психолого-педагогічного обстеження дитини, особливості її розвитку, розкриття її сильних і слабких сторін – на початку навчального року; показ прийомів корекційної роботи з дитиною; інформування про успіхи дитини та ті проблеми, на які потрібно звернути увагу вдома; інформування батьків про різні аспекти розвитку і навчання дитини. Одним із завдань індивідуального консультування є навчання батьків способам співпраці з дитиною (ігри, читання, спілкування), не буде ефективною, якщо у ній не братимуть участь члени сім'ї.

У корекційній роботі з батьками фахівці повинні використовувати сучасні форми й методи роботи, враховувати індивідуальні особливості батьків, типи сімей, міжособистісні стосунки та стилі виховання. Робота фахівців і батьків з дитиною з розладами аутичного спектру має бути регулярною й довготривалою. Педагоги на лекціях, семінарах, заняттях, тренінгах і практикумах мають надавати теоретичні знання батькам і навчати їх відпрацьовувати техніки і способи роботи з дитиною з розладами аутичного спектру [2, с. 12].

Однією з сучасних нетрадиційних форм роботи є *технологія інтерактивного спілкування педагога з батькам*. Дана форма структурно складається з двох блоків: 1) інформаційно-батьківський, 2) корекційно-педагогічний. Сутність корекційної методики полягає не лише в забезпеченні осіб, котрі виховують аутичну дитину, порадами, як діяти в тій чи тій соціальній ситуації, а й у системному підході до аналізу подій, в яких брала участь така дитина, опрацюванні спільно з батьками питань, що їх треба вирішувати негайно; визначення ситуацій, компоненти яких провокують аутистичну поведінку. Методика передбачає у структурі інформаційного блоку не коментарі дорослих, а конкретні стислі дані про особливості поведінки дитини в конкретній соціальній ситуації, репрезентативно представленої в певному сценарії, де начебто було чітко прописано ролі всіх учасників ситуації, дані, які чинники посилювали аутистичну поведінку, а які сприяли її згасанню й подоланню.

У другому, корекційно-педагогічному, блоці методики дорослий визначає низку питань, з яких він потребує негайної допомоги. Педагог, відповідаючи на них, виконує аналітичну, пояснювальну, інформативну, корекційну, виховну, психокорекційну функції блоку. Якщо після відповідей спеціаліста у рідних або вихователів дитини знову виникають питання, вони надсилають їх на корекційно-педагогічний блок. Практично цією методикою можна забезпечити пряме термінове спілкування з батьками, де координуються й узгоджуються дії рідних і спеціалістів відносно тих чи тих складнощів, що виникають у соціальних ситуаціях. Особливо це необхідно тоді, коли батьки беруть дитину на відпочинок, на чому фахівці наполягають, адже дитині з розладами аутичного спектру, як і кожній дитині, необхідно максимально отримувати враження від навколишнього світу, всебічно розвивати своє світосприйняття. Важливо сформулювати у дитини інтерес, смак до життя, разом із батьками та рідними досліджувати його, отримуючи позитивні емоції [2, с. 23].

Отже, враховуючи психологічний стан та особливу вразливість сім'ї дитини з розладами спектру аутизму, одним із важливих завдань є надання родині практичну

допомогу та інформаційну підтримку. Тільки комплексний підхід, заснований на тісній взаємодії фахівців дошкільного навального закладу та батьків, допоможе створити сприятливі умови для перебування дитини з РАС у дитячому колективі та забезпечить позитивні зміни у її розвитку та полегшить дитині доросле життя.

Список використаних джерел:

1. Білопола В. Організація роботи з дітьми з розладами аутичного спектра в умовах дитячого садка загального типу. *Практичний психолог: Дитячий садок*. 2015. № 8. С. 28.
2. Навчання та виховання дітей розладами аутичного спектру : метод. посіб. / уклад.: Л. О. Прядко. Суми : НВВ СОШПО. 2016. 60 с.
3. Олійник Т. Зрозуміти і допомогти. Діти з аутизмом. *Психолог дошкілля*. 2015. № 1 (66). С. 7.
4. Ольшевська Ж., Мягких Н., Щербина З. Вихователю інклюзивної групи. Київ : «Видавнича група «Шкільний світ», 2018. 144 с.
5. Скрипник Т. Аутична дитина в дитсадку. *Дошкільне виховання*. 2014. № 12. С. 10.
6. Тарасун В. Аутологія : монографія. Київ : «МП Леся», 2014. 580 с.
7. Шульженко Д. Аутизм – не вирок. Львів : Кальварія, 2010. 224 с.